

Hannah Arendt

ROSA LUXEMBURG

– részletek

I.

(...) Rosa Luxemburg és [Karl] Liebknecht meggyilkolásával az európai baloldal kettészakadása szocialista és kommunista pártokra megmásíthatatlanná vált; „a kommunista elméletben fölvázolt hasadék... a sírhant hasadéka lett”.¹ S ez az ősbűn, mivel a kormány támogatásával és fölbujtásával került rá sor, képes volt rá, hogy elindítsa a háború utáni Németország haláltáncát: a szélsőjobboldali merénylők a prominens szélsőbaloldali vezetők – Hugo Hasse és Gustav Landauer, Leo Jogiches és Eugen Leviné – meggyilkolásával kezdték, és hamar rátértek a középre és a jobbközépre – Walter Rathenau és Matthias Erzbergerre, akik meggyilkolásuk időpontjában mindketten kormánytagok voltak. Rosa Luxemburg halála tehát vízvázalást képezett Németország két korszaka között, és ez volt az a pont, ahonnan a német baloldal számára nem volt visszaút. Mindazokat, akik a szocialista párttal kapcsolatos keserű csalódásaik miatt a kommunisták felé sodródtak, még nagyobb kiábrándulásként érte a kommunista párt villám-

¹A másként nem jelölt idézetek J. P. Nettl *Rosa Luxemburg* című könyvének (Oxford University Press, 1966) két kötetéből valók, amelyek Arendt írásának apropóját adták. (A fordító megjegyzése.)

gyors morális hanyatlása és politikai fölmorzsolódása, mégis úgy érezték, hogy visszatérésük a szocialisták berkeibe Rosa meggyilkolásának jóváhagyását jelentené. Az ilyen, nyilvánosan ritkán beismert személyes reakciók ama apró mozaikdarabkák közé tartoznak, amelyek segítségével megfejthetjük a történelem nagyszabású rejtvényét. Rosa Luxemburg esetében pedig a neve körül rövid időn belül kialakult legendáriumnak is részét képezi. (...)

Halála után nem sokkal, amikor minden baloldali felfogásmód megegyezett abban, hogy mindig is „félreértették” őt („igazán reménytelen eset”, ahogyan George Lichtheim, egy hosszú sor utolsó állomásaként, az *Encounter*ben leszögezte), különös elmozdulás állt be a megítélésében. Magánlevelezéséből két kis kötete jelent meg – és ezek a teljességgel személyes és egyszerű, megindítóan emberi hangú és gyakran költői szépségű levelei elegendőnek bizonyultak ahhoz, hogy eloszlassák a vérszomjas „Vörös Rosa” propagandaképét, legalábbis a legádázabb antiszemita és reakciós köröket leszámítva. Ennek helyében azonban új legenda sarjadt – a madarakat fürkésző érzelgős nő képe, aki szereti a virágokat, és akinek szabadulásakor börtönőrei könnyes szemmel mondtak búcsút – mintha képtelenek volnának tovább élni a furcsa rab társasága nélkül, aki konkul emberszámba vette őket. Nettl nem említi ezt a történetet – én gyerekkoromban megbízható forrásból hallottam, s Kurt Rosenfeld, Luxemburg barátja és jogásza, aki azt állította, hogy látta a jelenetet, később megerősített benne. Bizonyára kellőképpen igaz is, jóllehet picikét zavarba ejtő elemeit valamiként ellensúlyozza a Nettl által említett másik anekdota továbbélése. 1907-ben barátnőjével, Clara Zetkinnel (aki később a német kommunizmus „nagyasszonyává” vált) sétára indultak, megfélekedtek az idő múlásáról, és késve érkeztek az August Bebellel megbeszélte találkozóra, aki megjegyezte, hogy bajuk esett. Rosa ekkor javasolta sírfeliratuknak: „Itt nyugszik a német szociáldemokrácia utolsó két férfiúja”. Hét évvel később, 1914 februárjában alkalma nyílt rá, hogy bi-

zonyítsa a véres tréfa igazát a büntetőbíróóság ítéseihez intézett ragyogó beszédével, mikor a törvényszék azzal vádolta őt, hogy háború esetén polgári engedetlenség tanúsítására „izgatja” a tömegeket. (Mellesleg nem éppen kedvezőtlen erre a „folyton-folyvást tévedő” nőre nézve, hogy ezzel a váddal került bíróság elé öt hónappal az első világháború kitörése előtt, amit kevés „komoly” ember tartott lehetségesnek.) Nettl jó érzékkel közölte újra teljes terjedelmében a beszédet; „férfiasságának” nincsen párja a német szocializmus történetében.

A legendának újabb néhány évre és pár további katasztrófára volt szüksége, hogy a régi szép mozgalmi idők, a zöldellő remények és a küszöbön álló forradalom jelképévé váljon, és ami még fontosabb, azé az időszaké, amikor a tömegek képességébe és a szocialista vagy kommunista vezetőség morális integritásába vetett hit még sértetlen volt. Nem csupán Rosa Luxemburg személyéről, hanem a baloldal eme idősebb nemzedékének minőségéről is tanúskodik, hogy a – jóformán minden pontján kusza, ködös és hézagos – legenda az egész világot eláraszthatta és életre kelhetett, valahányszor egy „új baloldal” fölütötte a fejét. De a dicsőített képzelés a kézben a „házsártos nőszemély” régi kliséi is fönnmaradtak, a „romantikusái”, aki se „realista” nem volt, se tudományos (az csakugyan igaz, hogy sohasem tartotta a lépést), s akinek a műveit, különösen az imperializmusról szóló nagyszerű könyvét (*A tőkefelhalmozás*, 1913) minden új baloldali mozgalom egy vállrándítással elintézte, amikor eljött a pillanat, hogy régi baloldallá változzanak át – jellemzően akkor, mikor a tagjaik betöltötték negyvenedik életévüket –, ifjúságuk álmaival együtt Rosa Luxemburg iránti lelkesedésüket is azonmód eltemetve; s miután általában nem bajlódtak azzal, hogy elolvassák, s még kevésbé, hogy megértsék, mit is mondott, újonnan megszerzett státuszuk lealacsonyodó nyárspolgáriságával nem bizonyult nehéznek sutba dobniuk. (...) Az orosz forradalom korai fázisainak bolsevik politikájáról alkotott meglepően alapos kritikáján kívül semmi más, amit Rosa

Luxemburg írt vagy mondott, nem élte őt túl, s ez az egy is csupán amiatt, hogy azokat, akiket „megcsalt az istenük”, kényelmes, noha teljesen alkalmatlan fegyverként használhatták Sztálin ellen. (...)

El kell persze ismerni, hogy Rosa Luxemburg nem volt ortodox marxista, sőt csakugyan olyan kevéssé volt ortodox, hogy kétségbe vonható, marxista volt-e egyáltalán. Nettl helyesen állapítja meg, hogy az ő számára Marx nem volt más, mint „a valóság legjobb tolmácsolója mind közül”, és ez fölillantja személyes elkötelezettségének hiányát, amit ő úgy fogalmazhatott, „Marx *A tőkéjének* sokat dicsért első kötete, a hegeli stílusú rokokó díszítéseivel megrakva, most szörnyűségnek tűnik számomra”.² Ami a nézeteit a leginkább meghatározta, még magánál a forradalomnál is jobban, az a valóság volt, az összes csodálatra méltó és elborzasztó vetületével egyetemben. Az ő unortodoxiája ártatlan volt, nem polemikus; „Marx olvasását inkább »gondolati merészségéért« ajánlotta barátai figyelmébe, amiatt, mert »elutasította, hogy bármit adottnak vegyen«, nem pedig a következtetései értékéért. A tévedései... magától értetődőek voltak...; ezért sem szánta rá magát soha, hogy kiterjedtebb bírálatával vesződjön.” (...)

II.

Nettl legnagyobb és legeredetibb történeti vívmánya, hogy észrevette a lengyel zsidó „sorstárs csoportot”,³ valamint Rosa Luxemburg élethosszig tartó, szoros és gondosan rejtegetett kötődését a belőle kinőtt lengyel párthoz. Ez valóban fölötte jelentékeny és teljességgel figyelmen kívül hagyott forrása – nem a forradalmaknak, hanem a huszadik századi forradalmi lelkületnek. Ez a milió,

2 A Hans Diefenbachhoz írott levélből, 1917. március 8. In Rosa Luxemburg: *Irodalmi és művészeti írások*. Gondolat, Budapest, 1975. 170. o. Lissauer Zoltán ford.

3 „Peer group” – szabatosabb fordítása az „egyenrangúak csoportja” lehetne; ez az egyenrangúság azonban itt – szemben a *poliszszal* (vö. Arendt terminusát: *The Human Condition*. The University of Chicago Press, 1998. 32. o.) – sem alá-, sem fölrendeltséget nem takar, a külvilág többi részétől mégis élesen elválik: ez az összetett-ség indokolja, hogy a jelen fordításban az egyébiránt bevett magyar szakfogalmat alkalmazzuk. (A ford. megj.)

amely már a húszas években elvesztette minden közéleti jelentőségét, mára teljesen elűnt. A magvát olyan középosztálybeli családokból származó asszimilált zsidók alkották, akiknek német volt a kulturális hátterük (Rosa Luxemburg kívülről fújta Goethét és Mörikét, s német barátaihoz képest messze kimagasló, csalhatatlan irodalmi ízlése volt), orosz a politikai alakulatuk, a morális mércéjük pedig – mind a nyilvános, mind a magánéletüket illetően – egyes-egyedül a sajátjuk. Ezek a zsidók, a Kelet rendkívül csekély kisebbsége, s a nyugati asszimilált zsidóság még apróbb hányada, valamennyi – akár zsidó, akár nem zsidó – társadalmi álláson kívül álltak, ennél fogva nem rendelkeztek semmiféle bevett előítéllettel, s – igazán fenséges elszigeteltségükben – saját becsületekódexet fejlesztettek ki maguknak; ami akkor számos

nem zsidót is magával ragadott, köztük Julian Marchlewskit és Feliks Dzerzsinszkijt, akik később mindketten csatlakoztak a bolsevikokhoz. Lenin épp emiatt az egyedülálló háttere miatt nevezte ki Dzerzsinszkijt a Cseka fejevé – olyasvalakit, akitől úgy remélte, egyetlen hatalom sem képes megrontani; nem könyörgött, hogy a gyermekjóléti és oktatási részleggel bízzák meg?

Nettl helytállóan hangsúlyozza Rosa Luxemburg családjával ápolt kiváló kapcsolatát – szüleivel, fivéréivel, nővérével és unokahúgával, akik közül egyikük sem mutatott világéletében szemernyi hajlandóságot sem a szocialista meggyőződés iránt, mégis minden tőlük telhetőt megtettek érte, amikor bujkálnia kellett a rendőrség elől vagy börtönben ült. Ezt érdemes kiemelni, mivel bepillantást nyújthat számunkra ebbe az egyedülálló zsi-

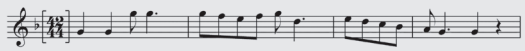

dó családi háttérbe, amely nélkül a sorstárs-csoport etikai kódexének kialakulása jóformán fölfoghatatlan volna. Mindazok között, akik egymást – és jóformán senki mást – egyenrangúnak tartották, az egyenlőséget egy bennük megbúvó közös tudás teremtette meg, lényegében annak a gyermekkori világ-nak az egyszerű tapasztalata, amelyben magától értetődött a kölcsönös tisztelet és a feltétlen bizalom, az emberség egyetemessége és ezzel együtt a társadalmi és etnikai különbségtételek valódi, szinte naiv megvetése. Azt, ami a sorstárs-csoport tagjaiban közös volt, egyedül erkölcsi ízlésnek nevezhetjük, ami merőben eltérő attól, amit „erkölcsi elvek” alatt értünk; erkölcsi érzékük hitelességét annak köszönheték, hogy olyan világban nőttek föl, amelyik nem zökkent ki önmagából. Ez kölcsönözte „sajátos magabiztosságukat”, ami később oly háborítóan hatott a világra, amelybe megérkeztek, s amit oly keservesen zokon vettek mint gőgöt és önteltséget. Mindig is ez a milió – és nem a német párt – volt és maradt Rosa Luxemburg otthona. Az otthon egy bizonyos pontig elmozdítható volt, s mivel túlnyomórészt zsidókból állt, nem kapcsolódott egyetlen „szülőföldhöz” sem.

Természetesen igen sokatmondó, hogy az SDKPIL (Lengyel Királyság és Litvánia Szociáldemokráciája, korábbi nevén SDKP, Lengyel Királyság Szociáldemokráciája), e túlnyomórészt zsidó csoport pártja, a hivatalos Lengyel Szocialista Pártból, a PPS-ből szakadt ki, miután az utóbbi kiállt Lengyelország függetlensége mellett (leghírnevesebb és legsikeresebb sarjuk Lengyelország első világháború utáni fasiszta diktátora, Piłsudski volt), ahogyan az is, hogy a csoport tagjai a szakadás után egy gyakran doktriner nemzetköziség szenvedélyes védelmezőivé váltak. Ennél is szembeötlőbb, hogy a nemzeti kérdés az egyetlen ügy, amelyben Rosa Luxemburnak fölróhatjuk az öncsalást és a valósággal való szembenézés hajlandóságának hiányát. Tagadhatatlan, hogy ennek volt valami köze a zsidósághoz, noha persze „szánalmasan abszurd” volna a nacionalizmus-ellenességében valamiféle „jellegzetesen zsidó tulajdonságot”

fölfedezni. Netti, miközben semmit nem rejt véka alá, elég óvatosan bizonyul ahhoz, hogy elkerülje a „zsidókérdést”, és a témában folytatott viták rendesen alacsony színvonalát elnézve ezt nem is lehet nem helyeselni. Érthető viszolygása sajnos eltakarta a szeme elől a tárgyban döntő kevés fontos tény, ami annál is inkább sajnálatos, hogy ezek a tények, egyszerű, elemi természetük ellenére, Rosa Luxemburg különben olyannyira érzékeny és éber figyelmét is elkerülték.

Az elsöre ezek közül tudtommal eddig egyedül Nietzsche mutatott rá, nevezetesen hogy a zsidó emberek Európában betöltött

1. Ját-szik a szél, csuhaj, játszik a szél a Balaton vi-zé-be.

Játszik a szél, csuhaj, játszik a szél a Balaton vizébe.
 Játszik a jány, csuhaj, játszik a jány a babája ölebe.
 – Játsszál, babám, úgysem soká játszadozol már,
 játszadozol már:
 Jön október, kutya betyár hónap, a harc-térre megyek már!

szerepe és helyzete arra jelölte ki őket, hogy ők váljanak *par excellence* „jó európaiakká”. A párizsi és londoni, berlini és bécsi, varsói és moszkvai zsidó középosztály valójában nem volt sem kozmopolita, sem internacionalista, ugyanakkor a közülük kikerült értelmiségiek ezekben a fogalmakban határozták meg magukat. Európaiak voltak, s ez valami olyasmis volt, amivel egyetlen másik csoportot sem lehetett volna azonosítani. S ez nem meggyőződés kérdése volt, hanem objektív tény. Más megfogalmazásban, míg az asszimilált zsidók öncsalása általában abban a tévhitben állt, hogy pont ugyanolyan németeknek tartották magukat, mint a németek, pont ugyanolyan franciáknak, mint a franciák, az értelmiségi zsidók azzal vezették félre magukat, hogy úgy gondoltak magukra, mint akiknek nincsen „házjuk” – holott a házuk tulajdonképpen Európa volt. A másik pedig az a tény, hogy legalábbis a kelet-európai értelmiség többnyelvű volt – maga Rosa Luxemburg folyékonyan beszélt lengyelül, oroszul, németül és franciául, és elég jól tudott angolul és olaszul is. Sosem értették meg igazán a

nyelvi korlátok jelentőségét, és azt sem, hogy a jelszó, „A munkásosztály hazája a szocialista mozgalom”, miért cseng olyan veszedelmesen rosszul éppen a munkásosztály fülében. Csakugyan több mint kicsit zavaró, hogy maga Rosa Luxemburg, átható valóságérzékével és a közhelyek szigorú elkerülése iránti igyekezetével együtt, föltehetően nem is *hallotta*, mi az alapvető gond a jelmondatnál. A szülőföld elvégre mindenekelőtt *föld*; egy szervezet pedig nem lehet ország, még átvitt értelemben sem. Bizony, kíméletlen igazság rejlik a mondat későbbi megváltoztatásában: „A munkásosztály hazája Szovjet-Oroszország” – Oroszország legalább „föld” volt –, ami pontot is tett e nemzedék utópikus nemzetköziségének végére.

Az ember hosszasan sorolhatná a hasonló tényeket, és még akkor sem volna könnyű azt állítani, hogy Rosa Luxemburg tökéletes tévedésben állt volna a nemzeti kérdést illetően. Végeredményben mi járult legnagyobb részben hozzá Európa katasztrofális hanyatlásához, ha nem a tébolyult nacionalizmus, amely végigkísérte a nemzetállam alkonyát az imperializmus korában? Könnyen lehet, hogy akiket Nietzsche a „jó európaiaknak” nevezett – még a zsidók között is végtelenül csekély kisebbség –, egyedüliekként érezték előre a jövőben várható végzetes következményeket, jóllehet képtelenek voltak helyesen fölbecsülni a nacionalista érzelmek hatalmas erejét a hanyatló állam keretei között.

III.

Nettl, amellett, hogy fölismerte a lengyel „sorstárs csoportot” és annak jelentőségét Rosa Luxemburg egész nyilvános és magánéletére nézve, ehhez szorosan kapcsolódóan olyan, mind ez ideig hozzáférhetetlen forrásokat is föltár, amelyek lehetővé tették számára, hogy Luxemburg életének tényeit egymáshoz illesztve kirakosgassa „a szerelem és élet ragyogó mesterségét”. Így már világos, hogy a magánéletéről annál az egyszerű oknál fogva nem volt jószerevével semmi ismeretünk, hogy gondosan óvta magát a híresztelésektől. (...)

Nettl személyiségének másik összetevőjét is hangsúlyozza, de láthatóan nem érti a horderejét: hogy olyan „öntudatosan nő volt”. (...) Kívülálló volt, nem csupán amiatt, hogy lengyel zsidó volt és maradt, abban az országban, amelyet nem szeretett, és abban a pártban, amely rövidesen semmibe vette őt, hanem amiatt is, hogy nő volt. Nettlnek persze el kell néznünk férfi előítéleteit; nem is számíthatnának sokat, ha nem gátolnák meg abban, hogy teljesen meg sikerüljön értenie, milyen szerepet játszott az életében a férje, Leo Jogiches – egyrészt a gyakorlati céljait illetően, másrészt az első és valószínűleg egyetlen szeretőjeként. Halálosan komoly összeveszésük, amelyet Jogichesnek egy másik nővel folytatott futó kalandja váltott ki, Rosa engesztelhetetlen reakciója pedig a végletekig fokozott, jellemző volt a korszak miliőjére, amiként az utóhatásai is, Jogiches féltékenysége és az, hogy Rosa évekig nem volt hajlandó megbocsátani neki. Ez a nemzedék még szilárdan hitt benne, hogy a szerelem egy életben csak egyszer csap le az emberre, az pedig, hogy fittyet hánynak a házassági okiratokra, nem tévesztendő össze holmi szabad szerelemben vetett hittel. A Nettl által előtárt dokumentumok tanúsítják, hogy voltak barátai és tisztelői, amit ő élvezett, ebből azonban aligha következik, hogy valaha is lett volna másik férfi az életében. Egyenesen ostobaságnak tűnik a számomra hitelt adni azoknak a pártbéli pletykáknak, miszerint házasságra készült volna „Hänschen” Diefenbachhal, akit *Sie*-ként szólított, és sohasem remélte tőle, hogy egyenrangúnak fogadja el őt. Nettl Leo Jogiches és Rosa Luxemburg történetét „a szocializmus nagyszerű és tragikus szerelmi történetei” közé sorolja, s nem is szükséges vitába szállni ezzel a megállapítással, ha megértjük, hogy a kapcsolatuk végső tragédiáját nem a „vak és önpusztító féltékenység”, hanem a háború és a börtönévek, a kudarcra ítélt német forradalom és a véres végkifejlet okozta.

Leo Jogiches, akinek a nevét Nettl ugyan csak megmentette a feledéstől, a hivatásos forradalmárok rendkívüli és mégis jellegzetes alakja volt. Rosa Luxemburg számára ha-

tározottan ő volt a *masculini generis*, ami döntő jelentőséggel bírt a számára: Graf Westarpot (a Német Konzervatív Párt vezetőjét) jobban kedvelte az összes német szocialista vezéregyéniségnél, „mivel”, mondta, „ő egy férfi”. Kevés embert tisztelt, és Jogiches azt a névsort vezette, amelyen teljes bizonyossággal csupán Lenin és Franz Mehring neve helyezhető el rajta kívül. Jogiches kétségtelenül a cselekvés és a szenvedély embere volt, tudta, hogyan kell csinálni és hogyan kell szenvedni. Hívogató volna Leninhez mérni, akire egyben-másban hasonlított, leszámítva a névtelenséghez fűződő szenvedélyét, hogy a színpalak mögül rángassa a szálakat, valamint rajongását a konspiráció és a veszély iránt, ami további erotikus vonzerőt kölcsönzött számára. Csakugyan egy Lenin vetélt el benne, beleértve az – ő esetében „totális” – írásképtelenségét (ahogy Luxemburg egy levelében megállapította róla éleslátó és tulajdonképpen nagyon is szeretetteljes személyleírásában) és közepszerű szónoki képességeit. Mindkét férfi kizárólag nagy szervezői és vezetői tehetséggel rendelkezett, semmi egyébbel, így abban a pillanatban, hogy teendők híján magukra maradtak, tehetetlenek és fölöslegesnek érezték magukat. Lenin esetében ez kevésbé figyelemre méltó, ő ugyanis sohasem szigetelődött el teljesen, Jogiches viszont hamar összetűzésbe keveredett az orosz párttal egy Plehanovval – a kilencvenes évek svájci orosz emigrációjának pápájával – történt veszekedés nyomán, aki a Lengyelországból újonnan érkezett magabiztos zsidó fiatalokra „miniatűr Nyecsajev-ként”⁴ tekintett. Az eredmény az lett, hogy – Rosa Luxemburg szavai szerint – évekig „teljesen gyökértelenül vegetált”, míg az 1905-ös forradalom meghozta számára az alkalmat: „Meglehetősen hirtelen nem csupán a lengyel mozgalomban ért el vezetői pozíciót, de az oroszban is.” (Az SDKPIL a forradalom során tett szert jelentőségre, és a következő években egyre meghatározóbbá vált. Jogiches, noha ő maga „egyetlen árva sort sem” írt le, mindvégig a közleményeik „szí-

ve és lelke” maradt.) Utolsó röpke pillanata az volt, mikor, „az SPD számára teljességgel ismeretlenül”, az első világháború alatt titkos ellenállást szervezett a német hadseregben. „Nélküle nem jött volna létre a *Spartakusbund*”, amely, a többi németországi szervezett baloldali csoportosulással ellentétben, rövid időre egyfajta „eszményi sorstárs csoporttá” vált. (Ez természetesen nem azt jelenti, hogy Jogiches csinálta volna a német forradalmat; ahogy az összes többi forradalmat, ezt sem csinálta senki. A *Spartakusbund* is inkább „követte az eseményeket, mintsem előidézte volna”, a hivatalos álláspont pedig, miszerint az 1919. januári „Spartakus-fölkelést” annak vezetői – Rosa Luxemburg, Liebknecht, Jogiches – okozták vagy ösztönözték volna, egyszerű mítosz.)

Sosem fogjuk megtudni, Rosa Luxemburg politikai elképzelései milyen arányban származtak Jogichestől; egy házasságban nem mindig könnyű különválasztani a másik gondolatait. Azt azonban, hogy ott vallott kudarcot, ahol Lenin sikert aratott, Jogiches legalább annyira a körülményeinek – zsidó volt és lengyel –, mint csekélyebb képességeinek köszönhető. Mindenesetre Rosa Luxemburg lett volna az utolsó, aki ezt a szemére hányja. A sorstárs csoport tagjai nem ezekben a kategóriákban ítélték meg egymást. Jogiches maga is egyetérthetett az ugyancsak orosz zsidó (jöllehet nála fiatalabb) Eugen Levinével: „Halott emberek vagyunk, csak most épp kimenőn.” Ez a beállítódása különítette el a többiektől; hiszen sem Lenin, sem Trockij, de még maga Rosa Luxemburg sem valószínű, hogy efféle vonulatok mentén gondolkodott volna. Luxemburg halála után Jogiches megtagadta, hogy biztonsági okokból elhagyja Berlint: „Valakinek itt kell maradnia, hogy megírja a sírfeliratainkat.” Két hónappal Liebknecht és Luxemburg meggyilkolása után tartóztatták le, és a rendőrségen tarkón lötték. A gyilkos kiléte ismert volt, de „soha nem történt kísérlet a megbüntetésére” – ugyanígy megölt egy másik embert is, majd „előléptetéssel folytatta pályafutását a porosz rendőrségen”. Ilyen volt a weimari köztársaságban a *mores*.

⁴ Szergej Nyecsajev (1847–1882): nihilista beütésű radikális forradalmár. (A szerk.)

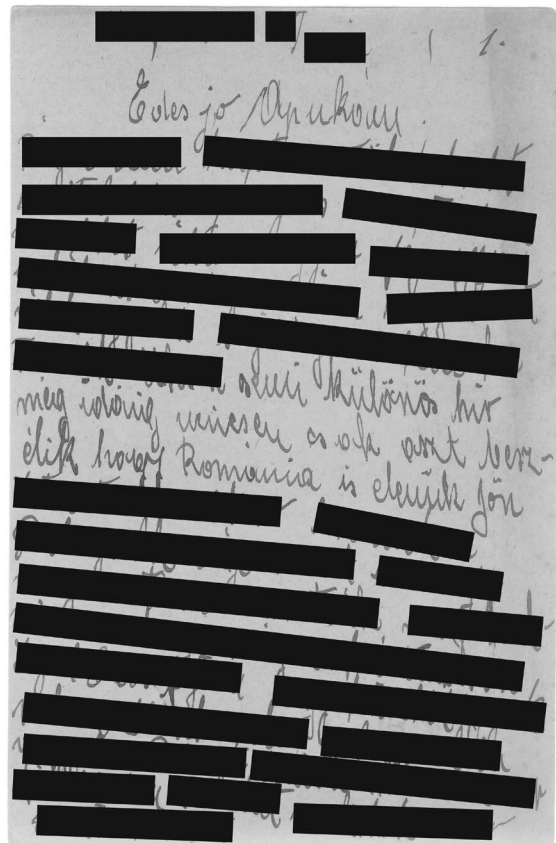
Ezeket a régi történeteket olvasva és fölitézve az embernek fájoan tudomást kell vennie a német elvtársak és a sorstárscsoport tagjai közötti különbségről. Az 1905-ös orosz forradalom alatt Rosa Luxemburgot Varsóban letartóztatták, és barátai összegyűjtötték számára az óvadékhoz szükséges pénzt (amit föltehetően a német párt biztosított). A fizetést megtoldották egy „megtorlásra vonatkozó nem hivatalos fenyegetéssel; ha bármi történne Rosával, magas rangú hivatalnokok elleni akcióval válaszolnának”. Német barátainak se a politikai gyilkosság hullám előtt nem jutott soha az eszébe ilyesféle „akciónak” még a gondolata sem, se utána, amikor már tudni lehetett, hogy az efféle tettek büntetlenül maradnak.

IV.

(...) Rosa Luxemburg korai diadalai a német pártban kettős félreértésen alapultak. A századfordulón az SPD „irigység és csodálat tárgya volt a világ szocialistái számára”. „Nagy öregje”, August Bebel, aki a bismarcki Német Birodalom megalakulásától az első világháború kitöréséig „meghatározta szellemét és irányvonalát”, minduntalan azt hirdette, „a létező társadalom halálos ellensége vagyok, és mindhalálig az is maradok”. Nem cseng ez egybe a lengyel sorstárscsoport szellemiségével? A büszke dachból nem gondolhatta az ember, hogy a német párt valamiféleképpen az SDKPIL kikristályosodott változata? Rosa Luxemburnak közel egy évtizedébe telt fölismernie – míg vissza nem ért az első orosz forradalomból –, hogy a dacos szembenállás kulcsa a világgal szembeni általános és tudatos távolságtartás volt, valamint az a kizárólagos fókusz, ami a pártszervezet földuzzasztására szorítókozott. Ebből a tapasztalatból kiindulva dolgozta ki 1910 után a társadalommal való folyamatos „sűrűdés” programját, amely nélkül – mint ahogyan akkor fölismerte – az, amiből a forradalmi lelkület alapvetően táplálkozhatott volna, bukásra van ítélve. Nem szándékozta egy szekta berkein belül eltölteni az életét; a forradalom iránti elkötelezettsége elsősorban

erkölcsi kérdés volt számára, s ez azt jelentette, hogy továbbra is szenvedélyesen részt vállalt a közéletben és az állampolgári ügyek, a világ sorsának alakításában. Az, hogy az európai politika a munkásosztály közvetlen érdekein – és így jócskán a többi marxista látókörén – túlmenően is foglalkoztatta, a legmeggyőzőbben a német és az orosz párt számára visszatérően szorgalmazott „köztársasági programjában” jelenik meg.

(...) Csakugyan sokkal inkább a köztársasági, mint a nemzeti kérdés választotta el az összes többiektől. Itt tökéletesen egyedül volt, ahogy, bár kevésbé nyilvánvalóan, ab-

ban is, hogy nem csak a személyes, hanem a közéleti szabadság abszolút szükségességét hangoztatta minden körülmények között.

A második félreértés közvetlenül a revizionista vitához kapcsolódott. Rosa Luxemburg félreértette Kautskyt, amikor az vonakodott elfogadni Bernstein elemzését a forradalom iránti hiteles elköteleződésről. Az 1905-ös első orosz forradalom után, mikor hamis pa-

pírokkal sietett vissza Varsóba, nem tudta tovább ámítani magát. Ezek a hónapok számára nem csupán véres tapasztalatot jelentettek, hanem „életem legboldogabb hónapjait” is. Visszatérése után a német pártban igyekezett megvitatni az eseményeket barátaival. Gyorsan rájött, hogy a „forradalom” szónak „elég kapcsolatba kerülnie egy valós forradalmi helyzettel ahhoz, hogy” jelentéstelen szótagokra „hulljon szét”. A német szocialisták meg voltak győződve róla, hogy ilyen dolgok csak távoli barbár földeken eshetnek meg. Ez volt az első sokk, amiből soha nem tért maghoz. A második 1914-ben jött, és az öngyilkosságra szelére sodorta.

Az igazi forradalommal való első találkozása természetesen több és jobb dolgot is megtanított számára a csalódásnál, vagy a megvetés és a gyanakvás művészeténél. Innen nyerte rálátását a politikai cselekvés természetére, amit Nettl helytállóan nevez a politikaelmélethez való legfontosabb hozzájárulásának. Lényege, hogy a forradalmi munkástanácsok (a későbbi *szovjetek*) alapján kirajzolódott számára, „a jó szervezés a cselekvésnek nem előzménye, hanem terméke”, hogy „a forradalmi cselekvés megszervezését csak magában a forradalomban lehet elsajátítani, ahogyan úszni is csak a vízben lehet megtanulni”, hogy a forradalmakat senki nem „csinálja”, hanem „maguktól” törnek ki, és hogy „a cselekvés nyomása” mindig „alulról” érkezik. A forradalom „nagy és erős mindaddig, amíg a szociáldemokraták [ez idő tájt még mindig az egyetlen forradalmi párt] nem zúzzák darabjaira.” (...)

Nem élt elegendő ideig ahhoz, hogy lássa, mennyire igaza volt, és végignézze a kommunista pártok – az orosz forradalom egyes következményeként szerte a világon bekövetkező – rémisztő és rémületesen gyors morális megroppanását. Ahogyan Lenin sem, aki, minden hibája ellenére, sokkal több közös vonást ápolt az eredeti sorstárs csoporttal, mint bárkivel, aki utána következett. Ez akkor vált egyértelművé, amikor Paul Levi, aki Leo Jogichest követte a *Spartakusbund* élén, három évvel a halála után közzétette Rosa Luxemburg orosz forradalomról szóló

észrevételeit, amelyeket 1918-ban a „csak neked” jelöléssel – vagyis nem a közlés szándékával – írt.⁵ „Jelentős zavar pillanata volt ez” mind a német, mind az orosz párt számára, és Leninnek bizonyára elnézték volna, ha élesen elragadtatva válaszol. Ehelyett azt írta: „Egy... régi orosz regével válaszolunk: »A sas néha a tyúknál is lejjebb ereszkedhet, / De a tyúk a felhők fölé sohasem emelkedhet.«⁶ Rosa Luxemburg... hibái ellenére... sas volt.” (...) Ez 1922-ben történt. Lenin örökösei három évvel később elhatározták, hogy „bolsevizálják” a Német Kommunista Pártot, és „külön támadást” rendeltek el „Rosa Luxemburg egész hagyatéka ellen”. Egy Bécsből frissen érkezett, Ruth Fischer nevű fiatal tag örömmel elvállalta a föladatot. Tájékoztatta a német elvtársakat, hogy Rosa Luxemburg és hatása „legkevesebb a szifilisz-bacilussal ért föl”.

A szenny kiáradt, és valami olyasmi dugta ki a fejét belőle, amit Rosa Luxemburg „másik zoológiai fajnak” nevezett volna. Többé nem volt szükség a „burzsoá ügynökökre” és a „szocialista árulókra” ahhoz, hogy megsemmisítsék a sorstárs csoport néhány túlélőjét, és feledésbe borítsák szellemiségük utolsó maradványait. Szükségtelen is mondanunk, soha nem jelent meg összkiadás Rosa Luxemburg műveiből. (...)

Az ember szeretné azt hinni, nem reménytelen, hogy megkésve bár, de elismerik, ki volt ő és mit tett – ahogyan azt is remélni szeretné, hogy végül elnyeri helyét a nyugati országok politikatudományos oktatásában. Nettlnek ugyanis igaza van: „Gondolatainak mindenütt ott a helye, ahol a politikai eszmetörnetet komolyan tanítják.”

PÁLYI Márk fordítása

5 Nem nélkülöz minden iróniát, hogy ez a röpirat az egyetlen még ma is olvasott és idézett munkája. (...)

6 Lev Davidovics Trockij: „El a kezekkel Rosa Luxemburgtól!” In Magyar György vál., Mészlivetz Ferenc szerk.: *Rosa Luxemburg és az orosz forradalom*. ELTE ÁJK Tudományos Szocializmus Tanszék, 1983. 198. o. Béládi László ford.